

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HOOFDSTUK 14

De deugden van de aristocratische mens in actie: Lord Chesterfield

Men wordt niet zomaar aristocratisch. Hier is oefening voor nodig en ook raad van anderen, die weten wat het betekent om het pad van de deugd te bewandelen. Uit de brieven van Lord Chesterfield destilleer ik een aantal andere deugden die kenmerkend zijn voor de aristocratische mens: het didactische belang van het eergevoel, *attention*, het belang van goede manieren en algemene kennis en de noodzaak van goed en veel studeren.

14.1. Een deugdzaam leven volgens een vader

De brieven van Lord Chesterfield aan zijn zoon Philip zijn niet geschreven met het oog op publicatie.⁴⁰⁴ Dit feit geeft een zeker gewicht aan de teksten, aangezien ze geconcipieerd zijn in een sfeer van intimiteit en oprechtheid. Door deze brieven kunnen we inzicht verkrijgen hoe mensen van vlees en bloed in de praktijk van alledag spraken over de vraag 'wie de mens is en hoe hij behoort te zijn'. Dit praktijkvoorbeeld kan dienen als spiegel voor de theorie. Nu is het wel zo dat deze brieven niet onmiddellijk even toegankelijk zijn voor de moderne lezer: een vader die zijn zoon op zeer jonge leeftijd al poogt te onderrichten in de deugden door middel van brieven gelardeerd met Latijnse citaten sluit weinig aan op de opvoedpraktijk van vandaag de dag. Het is echter de moeite waard om ons zo goed mogelijk, met een kinderlijk ontvankelijke geest, te verplaatsen in de schoenen van Philip en de raad van zijn vader serieus te nemen. Op die manier kunnen we er achter komen wat het betekent om een aristocratisch mens te worden.^a

Wat onmiddellijk opvalt, is dat Lord Chesterfield zijn zoon in de klassieke stijl aanspoort om deugdzaam te worden, maar via de weg om eerst goedkeuring te willen krijgen. Zo legt hij bijvoorbeeld uit dat het heel belangrijk is om fatsoenlijk en welgemanierd te zijn:

One of the most important points of life is Decency; which is to do what is proper, and where it is proper; for many things are proper at one time, and in one place, that are extremely improper in another; for example, it is very proper and decent that you should play some part of the day; but you must feel that it would be very improper and indecent, if you were to fly your kite, or play at ninepins, while you are with Mr. Maittaire. It is very proper and decent to dance well; but then you must dance only at balls, and places of entertainment; for you would be reckoned a fool, if you were to dance at church, or at a funeral. I hope, by these examples, you understand the meaning of the word *Decency*; which in French is *Bienséance*; in Latin *Decorum*; and in Greek *Πρέπον*. Cicero says of it, *Sic hoc Decorum, quod elucit^b in vita, movet approbationem eorum quibuscum vivitur, ordine, et constantia et moderatione dictorum omnium atque factorum.*^c By which you see how necessary Decency is, to gain the approbation of mankind. And, as I am sure you desire to gain Mr. Maittaire's approbation, without which you will never have mine (...).⁴⁰⁵

^a Hoewel het adjectief 'aristocratisch' bij de bespreking van deze brieven ook kan verwijzen naar de afkomst van Lord Chesterfield, bedoel ik hier aristocratisch in de gehanteerde betekenis in dit proefschrift. Dit sluit bovendien aan bij wat Lord Chesterfield zijn zoon aanraadt op het gebied van contacten: "Do not mistake, when I say company above you, and think that I mean with regard to their birth: that is the least consideration; but I mean with regard to their merit, and the light in which the world considers them", Lord Chesterfield (2008), *Letter 25*, p. 56.

^b Lord Chesterfield maakt hier een kleine fout in het Latijn: *elucit* moet zijn *elucet*.

^c Zo deze welgemanierdheid, die schittert in hoe we leven, zorgt voor goedkeuring bij degenen met wie we leven, wegens de ordentelijkheid, vastigheid en gematigdheid in alles wat we zeggen en doen; *mijn vertaling*. Dit citaat komt uit Cicero's *De Officiis*, I.XXVIII.

Veel lezers zouden waarschijnlijk hun lach, wellicht verbazing, moeten onderdrukken wanneer ze merken dat deze woorden geschreven zijn aan een zevenjarige jongen. Wie bejegt zijn kind tegenwoordig op deze manier? Als we echter de briefvorm en de vreemde talen kort wegdenken, is het minder vreemd dat een vader zijn zoon aanspoort om vooral fatsoenlijk te zijn en te luisteren naar de leraar, namelijk Mr. Mattaire. Zo is het mooi dat vader de morele les aangrijpt om tegelijkertijd het vocabulaire van de jongen uit te breiden. Dit doet mij denken aan kinderen die graag sequenties oefenen: een kind wil dan niet alleen weten wat de hoofdstad is van Spanje, maar onmiddellijk ook die van Portugal en Italië. Zo getuigt de sequentie in deze passage van vaderlijk inzicht dat de kleine Philip naast het Engels en het Frans ook de woorden in het Latijn en Grieks leert kennen.⁴⁰⁶ Eigenlijk getuigt de hele structuur van de passage van pedagogisch inzicht. Met overdreven, grappige, maar vooral beeldende voorbeelden (*to dance... at a funeral*) zorgt hij ervoor dat Philip het principe meteen kan begrijpen, maar daagt hem daarna uit met een Latijns citaat van Cicero. Deze opbouw komt redelijk overeen met een ouder die zijn kind tweetalig opvoedt en zo nu en dan eerst een zinnetje zegt in zijn eigen moedertaal en een andere taal erbij haalt om het kind vaardig te maken in beide talen.

14.2. De beste willen zijn: eer en deugd

Het belangrijkste is echter vaders laatste aansporing: Philip moet vooral groeien in deugd. Dit is voor een kind niet meteen aantrekkelijk, maar goedkeuring van anderen krijgen is dat wel. Hierin resoneert het ideaal van de man van eer, waarvoor vader zijn zoon Philip opvoedt. Nog belangrijker is het pedagogische inzicht dat achter deze stimulans zit. Deugd omwille van eer is wellicht van minder kwaliteit dan deugden beoefenen omwille van de deugden zelf, maar om als kind deugden te leren is deze fase onontbeerlijk. Zo is het volstrekt juist dat kinderen goed handelen om zo goedkeuring van de ouders te krijgen. Evenzo geldt dit voor leerlingen die presteren omwille van de goedkeuring van de leraar. De standaard van wat deugd is, is ten diepste abstract en daar is om die reden lastig vat op te krijgen. Een compliment of bemoedigend hoofdknikje werkt daarom vaak ook veel beter dan een stichtende passage uit de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles of *De Officiis* van Cicero. Goedkeuring en eer vormen effectieve middelen om iemand te leren hoe de weg tot de deugd eruit ziet.

Dat eer een prachtig tussendoel van het beoefenen van de deugden kan zijn, klinkt door in de volgende passage:

Therefore I expect, from your truth and your honour, that you will do that, which independently of your promise, your own interest and ambition ought to incline you to do; that is to excel in everything you undertake. When I was of your age, I should have been ashamed if any boy of that age had learned his book better, or played at any play better than I did; and I would not have rested a moment till I had got before him. Julius Caesar, who had a noble thirst of glory, used to say, that he would rather be the first in a village, than the second in Rome; and he even cried when he saw the statue of Alexander the Great, with the reflection of how much more glory Alexander had acquired, at thirty years old, than he at a much more advanced age. These are the sentiments to make people considerable; and those who have them not, will pass their lives in obscurity and contempt; whereas, those who endeavour to excel all, are at least sure of excelling a great many.⁴⁰⁷

Een opvoeder of onderwijzer die vandaag de dag in deze geest zijn kinderen behandelt, zou al gauw te boek komen te staan als tiranniek, of op zijn minst Spartaans. Er bestaat een aversie tegenover de aansporing om vooral beter te willen zijn dan anderen en te werken voor persoonlijke glorie. Competitie en hiërarchie zijn in het onderwijs niet zichtbaar aanwezig. Op sommige scholen is het bijvoorbeeld niet meer toegestaan om cijfers met naam en toenaam te publiceren of hardop voor te lezen. Het idee van de 'eerste van de klas te zijn' heeft in

Nederland nooit voet aan de grond gekregen en lijkt ook in Amerika op zijn retour. Lord Chesterfield is hierin duidelijk anders en spoort Philip aan volgens het eeuwenoude adagium αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων: wees altijd de beste en wees beter dan de anderen.⁴⁰⁸ Zijn zoon moet niet alleen het beste uit zichzelf halen, maar ook vooral beter zijn dan anderen.^a Sneller rennen, beter rekenen, meer weten: dat is wat telt. Dat geeft namelijk eer. Zonder eer is het leven weinig waard: dat is een leven van obscuriteit en verachting.

De wereld van de sport heeft deze klassieke geest behouden. In dit domein accepteren we ook veel gemakkelijker types zoals Louis van Gaal of de sportcoach die Al Pacino vertolkt in de film *Any Given Sunday* die tot het uiterste gaan en de eer van de eerste plaats verheerlijken om zo het beste uit iemand te halen. Sport kan nagenoeg niet bestaan, wanneer de beoefenaars ervan er niet zo tegenaan kijken. Het idee van vriendschappelijke wedstrijden zijn om die reden ook een vreemd verschijnsel. In de sport draait het om winnen. De vraag is in hoeverre dit ook geldt voor het leven als geheel. Om hier beter zicht op te krijgen wend ik mij nogmaals tot Kinnegings hoofdstuk over de "Man of Honor".

De aangehaalde passages uit Lord Chesterfield bevestigen Kinnegings stelling dat,

(...) the Roman *nobilitas* - and the classicist French aristocracy that followed in its footsteps - believed that honor, since it was closely linked to virtue, was something quite different from the desires, and that there should be no trade-off between them. Honor must always be put in the first place: it has the quality of a 'categorical imperative'.⁴⁰⁹

In het klassieke schema is eer iets goeds. Eer ontstijgt het oppervlakkige karakter van de blinde impulsen, omdat zij bij uitstek kan aansporen tot deugd. Het vooruitzicht van eer is het lokkertje om voor de deugd te gaan: *honos praemium virtutis*.⁴¹⁰ Dit betekent dat de aristocratische mens, degene die zich inzet om deugdzaam te worden, zich zeer bewust moet zijn van zijn omgeving. Deze omgeving bepaalt namelijk of de persoon wel of geen eer toekomt. Kinneging heeft gelijk wanneer hij zegt dat,

(...) to have knowledge of his own virtue is not sufficient to make a man honorable. Others should know it too: he must be actually well-regarded and esteemed for it. So an honorable man is a man of good or eminent reputation. His honor depends on the respect shown to him, the admiration for him by others.⁴¹¹

Zo bekeken kunnen eer en deugd elkaar versterken: het ontvangen van eer kan de reden zijn om deugdzaam te willen zijn en hoe deugdzaam iemand wordt, hoe meer eer hij ontvangt wegens zijn deugdzaamheid. Het is dus van groot belang dat iemand goed overkomt op anderen. Lord Chesterfield wijdt niet voor niets een aantal brieven aan het thema *the art of pleasing*.⁴¹² Deze kunst bestaat niet in het vaardiger worden in vleierij alleen, maar het vermogen om in elke situatie de handeling te kiezen die andere mensen weet te behagen. Dit heeft in de eerste plaats iets intrinsieks deugdzaams: het is een vorm van dienstbaarheid aan de ander. In de tweede plaats strekt zulk een houding ook tot eer: de ontvangen aandacht kan bijdragen aan het feit dat iemand gezien wordt als 'relevant'.

^a Saillant detail is dat veel onderwijsinstellingen de frase na καὶ niet in hun motto opnemen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de University of St. Andrews in Schotland. Dit verschijnsel merkte ook Werner Jaeger al op in zijn *Paideia*, Vol. I, p. 7.

14.3. Attention

Een belangrijke deugd in dezen is wat Lord Chesterfield *attention* noemt, “without which a man is not fit to live in the world”.⁴¹³ Allereerst kan deze deugd begrepen worden in de zin van attent-zijn, dat wil zeggen, mensen de juiste vorm van eer geven op het juiste moment. Attent-zijn is datgene wat zowel behagen opwekt als een uiting kan zijn van oprechte genegenheid. *Attention* loopt het risico - wat geldt voor alle deugden - te verworden tot een lelijke vorm van stroopsmeerderij, wanneer zij niet op de juiste wijze toegepast wordt. Welbeleefde *attention* kan aan de andere kant iets schitterends zijn, omdat zij *attention* in de meest basale betekenis van het woord veronderstelt. Men dient namelijk aandacht, *attention*, te hebben voor iemands voorkeuren en aversies om in te kunnen schatten wat voor *die* specifieke persoon ‘attent’ is. Zo is het weinig attent om een pak Italiaanse pasta cadeau te geven aan een collega van wie men weet dat hij door zijn glutenallergie geen pasta kan eten. Het kan aan de andere kant zeer attent zijn een bos bloemen mee te nemen voor iemand die heel discreet heeft laten weten in rouw te zijn.

Een tweede betekenis van *attention* is het vertonen van goede manieren en het vermijden van slechte manieren. Slechte manieren doen negatief opvallen en kunnen een teken zijn van ondeugd. Een slechte vorm doet slechte inhoud vermoeden. Dat geldt voor essays van studenten, dat geldt voor het leven van mensen. Dit begint al met taalgebruik in het dagelijkse leven en hierover schrijft Lord Chesterfield:

There is, likewise, an awkwardness of expression and words, most carefully to be avoided; such as false English, bad pronunciation, old sayings, and common proverbs; which are so many proofs of having kept bad and low company.⁴¹⁴

Iedereen begrijpt dat slechte taalvaardigheid niet per definitie betekent dat iemands morele staat kwetsbaar is. Niettemin kan het terechte vermoeden ontstaan dat iemand die op zijn vijftiende nog steeds iedere drie minuten een taalfout maakt, bijvoorbeeld door 'als' te gebruiken waar 'dan' nodig is of 'hun' in plaats van 'zij' als onderwerp van een zin, het niet zo nauw neemt met correcties. Het vermoeden kan dan ontstaan dat zulk een persoon zich qua taalvaardigheid niet voldoende uitdaagt om steeds foutlozer te worden en dat dit misschien ook wel geldt voor andere handelingen van hem. Eenzelfde soort psychologische reactie kan ontstaan bij mensen met een slechte uitspraak: luistert deze persoon wel naar andere mensen, nu hij voor de zoveelste keer dit woord verkeerd uitsprekt? Het talige gebrek is gelieerd aan een mogelijke ondeugd van het niet-luisteren naar anderen.

Dit laatste voorbeeld heeft raakvlakken met de diepste laag van *attention*. Men kan pas een man van *attention* worden, wanneer men ook heel goed heeft gekeken en geluisterd naar de manieren van de anderen: zowel de goede - om die later te imiteren -, en de slechte - om die te vermijden. Dat is de reden dat Lord Chesterfield er bij zijn zoon zo op hamert dat hij vooral moet omgaan met goed opgevoede mensen, het liefst *higher company*, niet zozeer uit een misplaatst snobisme, maar omdat vader wil dat zijn zoon goede manieren om zich heen aantreft en observeert.⁴¹⁵ Een belangrijk domein hierin is de aansporing om goed te kijken hoe men zich opstelt in gezelschappen: een uitdagend terrein. Zo krijgt zoonlief te horen dat het beter is niet te veel te praten, of

lange verhalen te vertellen, of hard te lachen.⁴¹⁶ De gulden regel in een gezelschap is dat men juist de anderen aandacht of het woord gunt.^a

Lord Chesterfields aanbevelingen gaan uit van deze regel. Duik niet in de eigen wereld, die zich bijvoorbeeld op Instagram en Whatsapp afspeelt:

When you go into good company (...) observe carefully their turn, their manners, their address; and conform your own to them. But this is not all neither; go deeper still; observe their characters, and pry, as far as you can, into both their hearts and their heads. Seek for their particular merit, their predominant passion, or their prevailing weakness; and you will then know what to bait your hook with to catch them.⁴¹⁷

Het idee is dat men juist zijn best doet om in de wereld van de ander te komen, in zijn hart en hoofd. Om die reden zijn conversaties ook zo belangrijk, ook de kortere, waarin men er achter kan komen welke interesses iemand heeft, welke dromen en ambities.

14.4. Goede manieren en het belang van kennis

De vele aanwijzingen omtrent goede manieren van Lord Chesterfield zouden de indruk kunnen wekken dat het hem louter gaat om de vorm. Hiermee zou hij dan een stereotype van de oude adel bevestigen. Deze indruk zou niet helemaal ongefundeerd zijn, wanneer men zinnen leest zoals, “[t]he manner of doing is often more important than the things themselves”.⁴¹⁸ Het punt is echter dat Lord Chesterfield zijn zoon erop wil wijzen dat andere mensen veel belang hechten aan *manners* en dat hij moet oppassen *niet* zo te worden juist door ze goed te beheersen. Het idee is eenvoudig: wanneer iemand de vormen goed beheerst, kan hij met de inhoud aan de slag. Dit geldt voor de muziek, taalvaardigheid en ook voor de manieren in het dagelijkse leven. Hier kan het niet bij blijven. Ook moet Philip groeien in de inhoud zelf en dat gebeurt in de allereerste plaats door ijverige studie en Lord Chesterfield zegt, alsof hij rechtstreeks uit *De Officiis* citeert, “application: Solid knowledge, as I have often told you, is the first and great foundation of your fortune and character”.⁴¹⁹ Deze *solid knowledge* wordt vooral verworven door het lezen van boeken, en om dit punt duidelijk te maken zegt Lord Chesterfield het volgende, een beroemde passage uit een ander werk van Cicero, *Pro Archia Poeta*, citerend:

My books, and only my books, are now left to me: and I daily find what Cicero says of learning to be true: *Haec studia* (says he) *adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*.^{b,420}

Lord Chesterfield legt uit dat er een zeker nut bestaat in het lezen van boeken. Ze zijn de brandstof voor iedere conversatie. Hij schrijft dat de conversatie van onwetenden ten diepste geen conversatie is, “they tire of their

^a Om kort terug te komen op de observaties uit deel I is het naast de teloorgang van de psychische aandachtsspanne die betreurd moet worden, maar misschien wel meer het verdwijnen van de sociale gevoeligheid die men pas leert, wanneer men naar elkaar kijkt en met elkaar praat en dat dit vooral geleerd wordt in situaties die van nature een verhoogd risico kennen op sociaal ongemak. Het zijn namelijk deze situaties die gemakkelijker vermeden kunnen worden door in het telefoonscherm te duiken. Denk bijvoorbeeld aan de minuten voor een vergadering waar iemand geacht wordt een ongemakkelijk kort gesprek te voeren.

^b Goed studeren voedt de jeugd, verblijdt de ouderdom, bekroont de goede dagen, zorgt voor een rustplek en troost in kwade dagen, leidt tot vreugde thuis, en beperkt ons niet buitenshuis; [de vruchten ervan] zijn 's nachts met ons, gaan met ons op reis, zijn met ons als we op het platteland zijn; mijn vertaling.

own sterility, and have not matter enough to furnish them with words to keep up a conversation".⁴²¹ Om te voorkomen dat zijn zoon alleen maar vaardig is in het praten over nonsens, voetbal of achterklap zegt hij:⁴²²

Let me, therefore, most earnestly recommend to you, to hoard up, while you can, a great stock of knowledge; for though, during the dissipation of your youth, you may not have occasion to spend much of it; yet, you may depend upon it, that a time will come, when you will want it to maintain you. Public granaries are filled in plentiful years; not that it is known that the net, or the second, or third year will prove a scarce one; but because it is known that, sooner or later, such a year will come, in which the grain will be wanted.⁴²³

Met deze aansporing, inclusief het oog voor de lange termijn, toont Lord Chesterfield zich een leraar in levenservaring. Men weet inderdaad niet wanneer men welke kennis nodig heeft, en men zal er ook niet achter komen wanneer men enige gemiste kennis had kunnen gebruiken. Ter illustratie van Lord Chesterfields punt kan men aan het volgende denken. Er bestaan jonge kinderen met een fascinatie voor topografie, die dan de atlas als lievelingsboek hebben. Zulke kinderen kennen dientengevolge alle hoofdsteden ter wereld en weten waar veel plaatsen liggen. Deze passie is niet wijdverspreid en het komt voor dat mensen dit kind laten weten dat deze kennis weinig zinnig is. Alles valt tegenwoordig toch op te zoeken. Stel nu dat dit kind op achttienjarige leeftijd kledingverkoper wordt in het buitenland, en dat hij geacht wordt met veel mensen een leuk gesprek kan aanknopen. Naast talenkennis komt dan ook kennis van topografie goed van pas. Mensen vinden het namelijk eervol als de ander weet waar hun stad of dorp ligt.

Dit voorbeeld bevat echter ook een ander aspect van leren dat Lord Chesterfield zou toejuichen. Leren voor hem is namelijk niet louter een uitdrukking van het bestuderen van boeken en vergaren van encyclopedische kennis:

Do not imagine that the knowledge which I so much recommend to you, is confined to books, pleasing, useful and necessary as that knowledge is: but I comprehend in it the great knowledge of the world, still more necessary than that of books. In truth, they assist one another reciprocally; and no man will have either perfectly, who has not both. The knowledge of the world is only to be acquired in the world, and not in a closet. Books alone will never teach it to you; but they will suggest many things to your observation, which might otherwise escape you; and your own observations upon mankind, when compared with those which you will find in books, will help you to fix the true point.⁴²⁴

Het opbouwen van levenservaring en het lezen van boeken leidt tot scherpzinnigheid en een goed oordeelsvermogen. Dit klinkt als een open deur, maar Lord Chesterfield merkt terecht op en het is wellicht herkenbaar dat een mens zich gauw kan verliezen in een van de twee, vooral in de wereld. Hij meldt dat hij veel mensen kent "who have all passed their whole lives in the great world, but with such levity and inattention, that they know no more of it now, than they did at fifteen".⁴²⁵ Zo bestaan er talloze mensen, die veel hebben gereisd, veel van de wereld hebben ervaren, maar wegens hun gebrek aan kennis nooit een dieper inzicht hebben gekregen in wat ze ervoeren. Zo kan iemand in een jaar Thailand, Soedan en Mexico hebben bezocht, maar als de enige conclusies zijn dat het opvallend was dat men in al die landen andere gewoonten had, of dat de mensen er zo vriendelijk waren ondanks hun armoede, dan heeft hij weinig geleerd.

Het leven van *learning* en boeken lezen is echter ook niet zonder gevaren. Zo bespreekt hij het gevaar van de pedanterie:

There is another species of learned man who, though less dogmatical and supercilious, are not less impertinent. These are the communicative and shining pedants, who adorn their conversation, even

with women, by happy quotations of Greek and Latin; and who have contracted such a familiarity with the Greek and Roman authors, that they call them by certain names or epithets denoting intimacy. As *old Homer*; that *sly rogue* Horace; *Maro*, instead of Virgil; and *Naso*, instead of Ovid. These are often imitated by coxcombs, who have no learning at all; but who have got some names and some scraps of ancient authors by heart, which they improperly and impertinently retail in all companies, in hopes of passing for scholars. If, therefore, you would avoid the accusation of pedantry, on the one hand, or the suspicion of ignorance on the other, abstain from learned ostentation.⁴²⁶

Dit verschijnsel doet zich nog steeds voor. Denk bijvoorbeeld aan student die de ergernis bij de anderen opwekt, omdat hij in een college over de *Ethica Nicomachea*, de auteur steevast 'Arie' noemt, al ware het zijn beste vriend. Of neem een student die meent dat het goed is om de vragen van de docent te beantwoorden in het Latijn *aliis discipulis nihil intelligentibus*. Het is de moeite waard om ook Lord Chesterfields aanbeveling te lezen:

Speak the language of the company you are in; speak it purely, and unlarded with any other. Never seem wiser, nor more learned, than the people you are with. Wear your learning, like your watch, in a private pocket: and do not merely pull it out and strike it; merely to show that you have one. If you are asked what o'clock it is, tell it; but do not proclaim it hourly and unasked, like the watchman.⁴²⁷

Relevanter aanbevelingen dan deze hadden studenten niet kunnen krijgen.

14.5. Hoogmoed als gevaar, vooral tijdens gesprekken

Met deze grappige vergelijking kan de stap gezet worden naar een ander risico: de trots. De trots en de pedanterie liggen dicht bij elkaar. Als trots de ondeugd is dat men zich beter voelt dan iemand anders, is pedanterie een middel om die superioriteit te tonen. Hiervoor wil Lord Chesterfield zijn zoon behoeden, wanneer hij schrijft: "The more you know, the modester you should be: and (by-the-by) that modesty is the surest way of gratifying your vanity".⁴²⁸ Dit is een uitdaging, al helemaal voor een jonge knaap tussen een groep onwetenden. Ook tegenwoordig komt het regelmatig voor dat in een groep één student qua kennis en begrip boven de anderen uitsteekt. Het is erg gemakkelijk voor die student om die superioriteit zonder terughoudendheid te laten zien. Deze is geneigd in de klas snel een antwoord te geven om aan te tonen dat hij snel iets begrijpt, en het liefst met een aantal woorden waarvan hij weet dat niet iedereen ze begrijpt - eventueel met verwijzingen naar boeken die alleen hij heeft gelezen. Lord Chesterfield zou een dergelijke opstelling afkeuren en hem het volgende aanraden: "Even when you are sure, seem rather doubtful; represent, do not pronounce, and if you would convince others, seem open to conviction itself".⁴²⁹

Het is de moeite waard om deze tips van Lord Chesterfield te bespreken, simpelweg omdat de *ars conversationis* niet weg te denken valt van de *praxis* van een aristocratisch mens, zoals we al zagen bij Cicero.^a

Lord Chesterfields behandeling van dit thema is concreter dan die van Cicero in *De Officiis*. Het kernaspect van deze *ars* is dat de deelnemer zijn trots, zijn gerichtheid op zichzelf, moet laten varen. Om die reden stelt Lord Chesterfield dat iemand niet te lang aan het woord moet zijn, en geen lange verhalen moet vertellen:

Do not tell stories in company; there is nothing more tedious and disagreeable; if by chance you know a very short story, and exceedingly applicable to the present subject of conversation, tell it in as few words as possible; and even then, throw out that you do not love to tell stories, but that the shortness of it tempted you. Of all things, banish the egotism out of your conversation, and never think of

^a Voor Burke is deze eigenschap ook zeer vanzelfsprekend, cf. Burke, E. (2019), p. 234: "Hij [Hendrik IV] was behoorlijk ontwikkeld, zeer gediensig, menslievend en gastvrij, in zijn conversatie oprecht en openhartig, op gepaste wijze krijgshaftig en goed bekend met de literatuur, met name met de auteurs in zijn eigen taal".

entertaining people with your own personal concerns or private affairs; though they are interesting to you they are tedious and impertinent to everybody else.⁴³⁰

Het kernwoord in deze passage is de '*egotism*' die men moet vermijden. *Egotism* slaat niet alleen op het verschijnsel dat sommige mensen graag over zichzelf en hun eigen avonturen vertellen - en zo de aandacht op zich weten te richten, wat een uiting van trots kan zijn - maar ook op het fenomeen dat zulke mensen graag hun eigen opinie en inzichten te berde brengen.⁴³¹ Lord Chesterfield keurt deze houding af en vooral wanneer dit voortkomt bij onderwerpen die kunnen leiden tot discussies:

Never maintain an argument with heat and clamour, though you think or know yourself to be in the right; but give your opinion modest and coolly, which is the only way to convince; and, if that does not do, try to change the conversation, by saying, with good-humour, 'We shall hardly convince one another; nor is it necessary that we should, so let us talk of something else'.⁴³²

Deze aanbeveling klinkt vele malen gemakkelijker dan zij in werkelijkheid is. Het is erg moeilijk om een gesprek af te kappen, wanneer iemand zeker weet dat hij gelijk heeft, terwijl een ander uit de groep koppig het onware vol blijft houden. De eigen trots kan licht de kop opsteken wanneer iemand teleurgesteld is dat zijn zeer overtuigende argument niet de inferieure opvatting van die andere gespreksgenoot heeft weten te weerleggen. Conversaties zijn niet geschikt om anderen te overtuigen en om die reden raadt Lord Chesterfield aan om zulke onderwerpen simpelweg te vermijden:

Avoid as much as you can, in mixed companies, argumentative, polemical conversation; which though they should not, yet certainly do, indispose, for a time, the contending parties to each other.⁴³³

Het is menselijk gesproken moeilijk het ongelijk toe te geven in het bijzijn van een publiek, of dat nu een individu is, of een groep. De kans is vrij groot dat men in een dergelijk gesprek standaard de hakken in het zand zet om die eventuele vernedering te voorkomen. Andersom gezegd: het is veel gemakkelijker om in een dialoog de polemische sfeer te verlaten om zo ruimte te maken voor het zoeken naar de waarheid.

Wat moet iemand dan wel doen in een conversatie? Men dient kalm te zijn, ruimhartig en men moet zich aanpassen aan de sfeer van de groep, stelt Lord Chesterfield:

Take the tone of the company you are in, and do not pretend to give it; be serious, gay, or even trifling, as you find the present humour of the company; this is an attention due from every individual to the majority.⁴³⁴

Soms moet men zichzelf dus zelfs ontspannen op de achtergrond (*trifling*) kunnen laten. Dit lijkt te gelden voor een gesprekssituatie, die wat duf of ingezakt is, en waarbij men de aanvechting heeft om er nog iets van te maken door er wat energie in te steken. Die aanvechting wordt namelijk vaak geboren uit trots: een ontevredenheid over de situatie, of een ontevredenheid dat men zijn tijd zit te verdoen met zulke mensen. Hetzelfde kan gebeuren, wanneer het deze persoon overkomt dat hij buiten het gesprek staat door welke omstandigheid dan ook. Dit valt niet op te lossen door opeens de gangmaker te spelen ('do not pretend to give [the tone]'), maar wel door *trifling* te zijn en zich weg te cijferen. Dit is, en hier waarschuwt Lord Chesterfield ook voor, niet hetzelfde als het 'afwezig-zijn' van een *absent man*:

What is commonly called an absent man, is commonly either a weak, or a very affected man; but be he which he will, he is, I am sure, a very disagreeable man in company. He fails in all the common

offices of civility; he seems not to know those people today, with whom yesterday he appeared to live in intimacy. He takes no part in the general conversation; but, on the contrary, breaks into it from time to time, with some start of his own, as if he waked from a dream. This (as I said before) is a sure indication, either of a mind so weak that it is not able to bear above one object at a time; or so affected, that it would be supposed to be wholly engrossed by, and directed to, some very great and important objects.⁴³⁵

Dit is een persoon die wegens zwakheid van karakter niet meedoet aan de conversatie, maar niet omdat hij inschat dat het beter is dat hij even niets zegt. Zijn geest is suf, niet verlegen; zijn houding is doods passief, niet bescheiden. De trots is lastig te zien, maar ten diepste is deze persoon geestelijk afwezig, omdat hij vaak diep in zijn hart zijn houding ook niet wil veranderen, bijvoorbeeld wegens een minachting voor het gezelschap. Hier zit de stille arrogantie verborgen. Ook kan het zijn dat hij niet aanwezig *wil* zijn, omdat hij er de voorkeur aan geeft weg te dromen in zijn eigen gedachten. Een dergelijke houding moet vermeden worden.

14.6. *Het belang van goed studeren en avoir du monde*

Lord Chesterfield wil zijn zoon niet louter opvoeden in het gebruik van de juiste vormen in handelen en gesprek. Vorm en inhoud gaan samen en de inhoud kan alleen verworven worden door nauwkeurige en langdurige studie.⁴³⁶ Het is niet voor niets dat Lord Chesterfield zijn zoon regelmatig aanspoort om veel Duitse brieven te schrijven en veel te lezen.⁴³⁷ In *Letter 40* krijgt Philip een groot compliment wegens zijn liefde voor boeken en tegelijkertijd een aanbeveling dat het vooral draait om de inhoud van de boeken:

I am also very well pleased to hear that you have such a knowledge of, and taste for curious books, and scarce and valuable tracts. This is a kind of knowledge which very well becomes a man of sound and solid learning, but which only exposes a man of slight and superficial reading; therefore, pray make the substance and matter of such books your first object, and their title-pages, indexes, letter, and binding, but your second. It is the characteristic of a man of parts and good judgment to know, and give that degree of attention that each object deserves; whereas little minds mistake little objects for great ones, and lavish away upon the former that time and attention which only the latter deserve.⁴³⁸

Belangrijker nog is de passage waarin Lord Chesterfield probeert te onderwijzen wat vereist is om een werkelijke studiehouding aan te kweken. Hiertoe schrijft vader een denkbeeldige dialoog, waarin hij zich voorstelt dat een vriend zijn zoon probeert over te halen om vooral met hem leuke dingen te gaan doen. De dialoog is bedoeld om zoon Stanhope mogelijke antwoorden aan te leren om die verleiding te kunnen weerstaan:

Englishman. Will you come and breakfast with me tomorrow? There will be four or five of our countrymen; we have provided chaises, and we will drive somewhere out of town after breakfast.

Stanhope. I am very sorry I cannot; but I am obliged to be at home all morning.

Englishman. Why, then, we will come and breakfast with you.

Stanhope. I can't do that (n)either; I am engaged.

Englishman. Well, then, let it be the next day.

Stanhope. To tell you the truth, it can be no day in the morning; for I neither go out, nor see anybody at home before twelve.

Englishman. And what the devil do you do with yourself till twelve o'clock?

Stanhope. I am not by myself; I am with Mr. Harte [zijn privédocent, JW]

Englishman. Then what the devil do you do with him?

Stanhope. We study different things; we read, we converse.

Englishman. Very pretty amusement indeed! Are you to take orders then?

Stanhope. Yes, my father's orders, I believe I must take.

Englishman. Why hast thou no more spirit, than to mind an old fellow a thousand miles off?

Stanhope. If I don't mind his orders he won't mind my draughts.

Englishman. What, does the old prig threaten then? Threatened folks live long; never mind threats.

Stanhope. No, I can't say that he has ever threatened me in his life; but I believe I had best not provoke him.

Englishman. Pooh! You would have one angry letter from the old fellow, and there would be an end of it.

Stanhope. You mistake him mightily; he always does more than he says. He has never been angry with me yet, that I remember, in his life; but if I were to provoke him, I am sure he would never forgive me; he would be coolly immovable, and I might beg and pray, and write my heart out to no purpose.

Englishman. Why, then, he is an old dog, that's all I can say; and pray are you to obey your dry-nurse too, this same, and what's his name--Mr. Harte?

Stanhope. Yes.

Englishman. So he stuffs you all morning with Greek, and Latin, and Logic, and all that. Egad, I have a dry-nurse too, but I never looked into a book with him in my life; I have not so much as seen the face of him this week, and don't care a louse if I never see it again.

Stanhope. My dry-nurse never desires anything of me that is not reasonable, and for my own good; and therefore I like to be with him.

Englishman. Very sententious and edifying, upon my word! At this rate you will be reckoned a very good young man.

Stanhope. Why, that will do me no harm.

Englishman. Will you be with us to-morrow in the evening, then? We shall be ten with you; and I have got some excellent good wine; and we'll be very merry.

Stanhope. I am very much obliged to you, but I am engaged for all the evening, to-morrow; first at Cardinal Albani's; and then to sup at the Venetian Ambassadors's.

Englishman. How the devil can you like being always with these foreigners? I never go among them with all their formalities and ceremonies. I am never easy in company with them, and I don't know why, but I am ashamed.

Stanhope. I am neither ashamed nor afraid; I am very easy with them; they are very easy with me; I get the language, and I see their characters, by conversing with them; and that is what we are sent abroad for, is it not?

Englishman. I hate your modest women's company; your women of fashion as they call 'em; I don't know what to say to them, for my part.

Stanhope. Have you ever conversed with them?

Englishman. No; I never conversed with them; but have been sometimes in their company, though much against my will.

Stanhope. But at least they have done you no hurt; which is, probably, more than you can say of the women you do converse with.

Englishman. That's true, I own; but for all that, I would rather keep company with my surgeon half the year, than with your women of fashion the year round.

Stanhope. Tastes are different, you know, and every man follows his own.

Englishman. That's true; but thine's a devilish odd one, Stanhope. All morning with thy dry-nurse; all the evening in formal fine company; and all day long afraid of Old Daddy in England. Thou art a queer fellow, and I am afraid there is nothing to be made of thee.

Stanhope. I am afraid so too.

Englishman. Well, then, good night to you; you have no objection, I hope, to my being drunk tonight, which I certainly will be.

Stanhope. Not in the least; nor to your being sick tomorrow, which you as certainly will be; and so good night, too.⁴³⁹

Ik heb deze lange dialoog helemaal weergegeven, omdat deze een spiegel vormt van Plato's passage van de democratische mens uit hoofdstuk 2. De democratische mens weet geen nee te zeggen tegen allerlei impulsen van deze slag. Zo probeert de Engelsman de jonge Stanhope af te houden van zijn studie door een uitje te maken zonder werkelijk doel, en als dat niet lukt, hem in ieder geval mee te nemen naar allerlei drink- en

feestgelegenheden.^a Stanhope blijft standvastig en benadrukt dat hij zijn ochtenden reserveert voor het bestuderen van Latijn, Grieks en logica en in de avond omgaat met goed gezelschap waarin niet de drank, maar de conversatie centraal staat. Dit is een mooie omschrijving van het aristocratische leven in de betekenis van dit proefschrift: de aristocratische mens heeft duidelijk voor ogen wat zijn prioriteiten zijn en besteedt daar met standvastigheid en vastberadenheid veel tijd aan.

Het is goed om op te merken dat de motivatie van Stanhope in deze levensfase vooral gedreven wordt door de wil van zijn vader. Een eerste indruk zou kunnen zijn dat deze houding nogal gebrekkig is, omdat Stanhope niet handelt uit eigen overtuiging. Niettemin komt uit ditzelfde feit een andere deugd naar voren: de gehoorzaamheid aan zijn vader, op wie hij vertrouwt dat hij hem kan leiden. Voor de democratische mens is die waarde bijna onbekend, aangezien de liefde voor de gelijkheid die sterk heeft doen verminderen.

Het ware aristocratische leven is dus ook een leven van studie, waarin het consciëntieus bewaken van tijd en discipline onontbeerlijk is. Deze noodzakelijke voorwaarden, zo hebben we onder andere gezien in hoofdstuk 6 tot en met 9, staan zwaar onder druk. De Engelsman uit de geciteerde passage staat niet alleen voor onze kennissen en vrienden die ons regelmatig aansporen en uitnodigen bij allerlei feesten, partijen en congressen, maar ook voor de digitale prikkels die ons constant uit onze concentratie dreigen te halen. Het is dus zaak om te leren, net als Stanhope, hoe we ons hiertegen kunt verweren - met het risico dat we met deze levensstijl door de buitenwereld gezien kunnen worden als zonderling. Dit geldt net zo goed voor Stanhope, die aan het eind van de fictieve conversatie deze opmerking krijgt:

That's true; but thine's a devilish odd one, Stanhope. All morning with thy dry-nurse; all the evening in formal fine company; and all day long afraid of Old Daddy in England. Thou art a queer fellow, and I am afraid there is nothing to be made of thee.⁴⁴⁰

Deze reactie is gemakkelijk te herkennen: ofwel men wordt aangezien voor een eigenaardig persoon, omdat de persoon-in-kwestie geen idee heeft waarom een serieus leven van studie de moeite waard is, ofwel men wordt zwartgemaakt doordat de verleider wel degelijk door heeft dat zijn eigen leven gevuld is met doelloos plezier maken en de ander hierin wil meetrekken om zo minder geconfronteerd te worden met zijn eigen falen. Dit moet

^a Voor een aristocratisch-mens-in-opleiding zoals Philip waren braspertijen uit den boze, evenals gokken en onnutte spellen spelen - het tegenwoordige equivalent zou *gamen* zijn: "Having thus reckoned up all the decent expenses of a gentleman, which, I will most readily defray, I come now to those which I will neither bear nor supply. The first of these is gaming, of which, though I have not in the least reason to suspect you, I think it necessary eventually to assure you, that no consideration in the world shall ever make me pay your play-debt", Lord Chesterfield (2008), *Letter* 62, p. 212. Dansen, schermen en paardrijden zijn juist nobele vormen van tijdverdrijf. In *Letter* 66 legt Lord Chesterfield (2008) uit waarom: "I hope you do not neglect your exercises of riding, fencing, and dancing, but particularly the latter: for they all concur to 'dégourdir' (het verliezen van stijfheid, JW), and to give a certain air. To ride well, is not only a proper and graceful accomplishment for a gentleman, but may also save you many a fall hereafter; to fence well, may possibly save your life; and to dance well, is absolutely necessary in order to sit, stand, and walk well", p. 230. In *Letter* 133 aan zijn petekind geeft Lord Chesterfield hem nog wat laatste geboden mee alvorens hij kan sterven. In deze brief legt hij het probleem van het spelen van (gok)spellen uit, waarvan de relevantie niet minder is geworden - vooral niet als we zijn *gamen* lezen als het moderne *gamen*: "I shall say little to you against gaming, for my example cries aloud to you DO NOT GAME. Gaming is rather a rage than a passion; it will break in upon all your rational pleasures, and perhaps with some stain upon your character, if you should happen to win; for whoever plays deep must necessarily lose his money or his character. I have lost great sums at play, and am sorry I lost them, but I should now be much more sorry if I had won as much. As it is, I can only be accused of folly, to which I plead guilty", Lord Chesterfield (2008), *Letter* 133, pp. 377-8.

Lord Chesterfield vele malen om zich heen hebben gezien, waardoor hij via deze dialoog zijn zoon weerbaar probeert te maken.

Uit de latere briefwisseling blijkt dat Lord Chesterfield zijn veeleisendheid niet afzwakt. Integendeel: wanneer de jonge Stanhope richting de leeftijd van volwassenheid groeit, bespreekt Lord Chesterfield onderwerpen die hem vooruit moeten helpen in het leven. Het belangrijkste onderwerp is zijn voorbereiding op het publieke leven en hoe hij dient om te gaan met vrouwen. Beide onderwerpen dienen naartig bestudeerd te worden alvorens succes op dat terrein mogelijk is. Op het eerste terrein, het actieve leven, vraagt Lord Chesterfield aandacht voor twee aspecten: mensenkennis en talenkennis.³ Over mensenkennis schrijft hij het volgende:

The knowledge of mankind is a very useful knowledge for everybody; a most necessary one for you, who are destined to an active, public life. You will have to do with all sorts of characters; you should, therefore, know them thoroughly, in order to manage them ably. This knowledge is not to be gotten systematically; you must acquire it yourself by your own observation and sagacity; I will give you such hints as I think may be useful landmarks in your intended progress.⁴⁴¹

In de rest van de brief bespreekt hij een aantal temperamenten en psychologische kenmerken. Door deze te herkennen kan men bepaalde menstypes onderscheiden. Lord Chesterfield bespreekt een aantal voorbeelden van verschillende menstypes. Aan de hand van voorbeelden uit de geschiedenis en literatuur krijgt iemand een steeds scherper inzicht in wie de mens is.⁴⁴² Mensenkennis vergaart men deels in de studeerkamer.

Ervaring buiten de studeerkamer is echter van groot belang. Hierover schrijft Lord Chesterfield in een andere brief, die gaat over het belang van wat hij noemt *avoir du monde*. *Avoir du monde* is het vermogen om in te zien en toe te passen welke handelingen passend zijn in welk gezelschap dan ook. Om dit te bezitten moet men aan iemands handelingen kunnen zien hoe iemand is, of op zijn minst daar een accurate inschatting van kunnen maken. Dit leert men niet primair aan de universiteit volgens Lord Chesterfield:

A learned parson, rusting in his cell at Oxford or Cambridge, will reason admirably well upon the nature of man; will profoundly analyse the head, the heart, the reason, the will, the passions, the senses, the sentiments, and all those subdivisions of we know not what; and yet, unfortunately, he knows nothing of man, for he hath not lived with him, and is ignorant of all the various modes, habits, prejudices, and tastes, that always influence, and often determine him. He views man as he does colors in Sir Isaac Newton's prism, where only the capital ones are seen; but an experienced dyer knows all their various shades and gradations, together with the result of their several mixtures. Few men are of one plain, decided colour; most are mixed, shaded, and blended; and vary as much, from different situations, as changeable silks do form different lights. The man *qui a du monde* knows all this from his own experience and observation: the conceited, cloistered philosopher knows nothing of it from his own theory; his practice is absurd and improper, and he acts as awkwardly as a man would dance, who had never seen others dance, nor learned of a dancing-master; but who had only studied the notes by which dances are now pricked down as well as tunes. Observe and imitate, then, the address, the arts, and the manners of those *qui ont du monde*: see by what methods they first make, and afterward improve impressions in their favour.⁴⁴³

³ In een veel latere brief uit 1769 aan zijn schoondochter Eugenia Stanhope - Philip is inmiddels overleden - geeft Lord Chesterfield nog een beknopte toelichting op een goed curriculum ten behoeve van zijn kleinzoon: "I am not of the opinion generally entertained in this country, that man lives by Greek and Latin alone; that is, by knowing a great many words of two dead languages, which nobody living knows perfectly, and which are of no use in the common intercourse of life. Useful knowledge, in my opinion, consists of modern languages, history, and geography; some Latin may be thrown into the bargain, in compliance with custom, and for closet amusement", Lord Chesterfield (2008), *Letter* 125, pp. 369-70.

Een van de belangrijker methoden die Lord Chesterfield stimuleert, is het regelmatige reizen, of beter gezegd, in de wereld te zijn. Aangaande dit aspect bestaat er een zekere overeenkomst met behoorlijk wat jongeren van tegenwoordig, zij het ironisch genoeg met een andere insteek. Net zoals veel *millennials* vandaag de dag vertoefde de adellijke Stanhope regelmatig in het buitenland: Rome, Berlijn, Venetië, Parijs, Den Haag. Hij bevindt zich dan in de hoogste kringen, waar hij onmiskenbaar veel plezier heeft en waarschijnlijk buiten het gezichtsveld is gebleven van vader Chesterfield. Het doel - in ieder geval *idealiter* - is helder: andere mensen en culturen leren kennen. Dat is een veelgehoorde frase die een jongere in de 21e eeuw aanhaalt die besluit te backpacken of een half jaar in het buitenland te studeren. Mijn indruk is dat deze jongeren *iets* zien van dit oude ideaal: het belang van het leren kennen van andere mensen en culturen in de wereld, opdat deze kennismaking het eigen mens-zijn verrijkt.

De vergelijking tussen een *grand tour* en wereldreis gaat echter niet helemaal op. De *grand tour* van Stanhope verschilt op cruciale vlakken van de moderne jongere, die waarschijnlijk wel van goede wil is, maar de vaardigheden en omstandigheden ontbeert die een dergelijke *grand tour* stichtend maken. Lord Chesterfield mag dan zo nu en dan Stanhope aansporen om zijn talen bij te houden, maar Stanhope heeft wel veertien jaar lang intensief onderwijs genoten in het Latijn, Grieks, Frans en Duits naast zijn moedertaal Engels. Tegenwoordig gaat dit anders: de moderne reiziger spreekt Engels, en vaak een soort basis-Engels - hoewel de meeste Nederlanders van zichzelf vinden dat ze weinig voor de Britten onderdoen.⁴⁴⁴ Het gevolg hiervan is dat een Nederlander in Rome of Parijs weliswaar de toeristische plekken zoals de St. Pieter of de Eiffeltoren kan bezoeken, maar niet in diepgaand contact komt met *Romani* of *Parisiens*. Sterker nog, ofwel de Nederlandse jongere zoekt een groepje Nederlanders op of beweegt zich vooral in de *international scene* van jongeren die zich in dezelfde situatie bevinden als zichzelf. Zo leren ze van de andere *internationals* in Parijs vaak meer over Tsjechië, Griekenland en de Verenigde Staten dan over Frankrijk zelf.

Stanhope logeerde steeds bij een adellijke familie, waarin hij zich aan moest passen aan de gewoontes van dat huis. Hier kon hij spreken en leren over het politieke stelsel, het wel-en-wee van het kerkelijke leven, de stand en staat van de wetenschap. Het zijn ook deze onderwerpen die hij aangeraden krijgt om nader te bestuderen.⁴⁴⁵ Zo zegt Lord Chesterfield in meerdere brieven dat hij de geschiedenis van het land waarin hij zich bevindt moet bestuderen. Ook dat lijkt tegenwoordig anders: de jongeren die vandaag de dag de wereld over vliegen, komen niet terug met verslagen over de geschiedenis van het land of de boeken die ze juist daar hebben willen bestuderen. Veel jongeren gaan op reis om - naar eigen zeggen - vooral zichzelf te vinden, om er bijvoorbeeld achter te komen wat ze moeten studeren, of welke volgende levensstap ze moeten maken. De cultuur van het buitenland dient vooral als aangename achtergrond. Reflecteren op zulke vragen werkt natuurlijk beter met goed eten op een zonnig terras.

De *grand tour* die Philip maakte, is op dit punt dus volstrekt niet vergelijkbaar met de wereldreizen uit onze tijd. Een ander cruciaal verschil is ook dat Lord Chesterfield uitgaat van een veel langere verblijfsduur dan wat wij gewend zijn in onze tijd. Jongeren van nu reizen weliswaar kriskras door Europa met de trein, maar het idee is dat zij niet langer dan enkele dagen in één stad verblijven. Het is voldoende om de sfeer van de stad op te snuiven en een paar culturele hoogtepunten te bekijken. Lord Chesterfield raadt echter het volgende aan:

Would you go to Brussels, stay a month or two there with Dayrolles, and from thence to Mr. Yorke in The Hague? With all my heart. Or, lastly, would you go to Copenhagen and Stockholm?⁴⁴⁶

Dit is logisch en vanzelfsprekend, wanneer men ervan uitgaat dat deze reis bedoeld is om - in Lord Chesterfields woorden - *mores multorum hominem et urbes* te leren kennen. Zelfs wanneer Philip op doorreis is, suggereert zijn vader een zekere *stabilitas loci*. Waar wij gewend zijn, op zijn hoogst een avond te stoppen, op weg naar Parijs, raadt Lord Chesterfield zijn zoon aan om "a week or ten days" in Brussel te verblijven.⁴⁴⁷ Alleen op die manier kan men serieus zijn netwerk onderhouden en ontmoetingen hebben.

Uit brieven zoals deze komt naar voren dat het aristocratische leven van nature Europees was: het was vanzelfsprekend dat een Brit omgang had met een Italiaan, Duitser, Fransman of zelfs Hollander. Ik zou durven beweren dat de huidige elite snakt naar een dergelijk cultureel bewustzijn in een tijd waarin iedereen nadenkt over de toekomst van het 'Europese project'. Dit project is historisch gezien vooral cultuurgoed geweest van de elite, simpelweg omdat zij Europees waren. Ze spraken elkaars taal en kenden elkaars gewoonten: niet oppervlakkig, maar hoe vrienden elkaar kenden. Behalve een degelijke talenkennis, is ook kennis van elkaars literatuur basiskost. Als iemand zich al waagde aan literatuur in een vreemde taal, dan zorgde men er wel voor dat men vooral de goede boeken las, hun klassiekers.⁴⁴⁸ Dit zijn voor Lord Chesterfield dan niet alleen de klassiekers uit de desbetreffende landen zelf, maar vooral ook de grote werken uit de klassieke Oudheid. Hij vertelt namelijk vaak dat hij Homerus, Vergilius en Cicero aan het lezen en herlezen is: dit niet eens als een les, maar als een vanzelfsprekende activiteit.⁴⁴⁹ Lord Chesterfield kon er namelijk terecht vanuit gaan dat zulke klassiekers gelezen, of in ieder geval gekend werden, in welk land dan ook waar Philip op dat moment was. Als men zich serieus in Europa wilde bewegen, was het vanzelfsprekend dat men deze boeken had gelezen - en nog beter - er op een intelligente wijze over kon spreken.

14.7. Conclusie

Lord Chesterfield heeft - naast zijn zoon -^a ook ons geholpen nog beter zicht te krijgen op het wezen van de aristocratische mens. De aanbevelingen voor zijn zoon zijn aanbevelingen geworden voor een ieder die aristocratisch wil worden. Dat betekent een leven waarin iemand wil excelleren en zijn eergevoel gebruikt om ook in werkelijkheid zijn doelen te behalen. Een aristocratisch mens heeft aandacht voor anderen en is attent;

^a In 1754 wordt de 22-jarige Philip Stanhope gekozen als *Member of Parliament* in het Britse Lagerhuis. Zonder dit expliciet te benoemen was dit een vanzelfsprekende positie voor Philip. Alle tips over taalgebruik, manieren, connecties, boeken en het leven waren er op gericht om Philip waardig deze positie te laten vervullen, *niet* te bemachtigen. Uit *Letter 86* en *Letter 88* blijkt dat deze zaken simpelweg voorbereid werden. Nu gaat het mij op dit punt niet om de vraag, in hoeverre een dergelijke praktijk rechtvaardig was, maar deze passages helpen om het inzicht te krijgen dat Philips afkomst en bijbehorende opleiding vanzelfsprekend zouden leiden tot een publieke positie. Geen woord wordt er gerept over de vraag wat hij zelf zou willen worden, een vraag die tegenwoordig al gesteld wordt nadat een peuter zijn eerste zinnen heeft gesproken. Het is lastig om te beoordelen in hoeverre Lord Chesterfields aanwijzingen hebben geleid tot een goed leven van zijn zoon. We weten wel dat hij na zijn positie van MP in Hannover en later Dresden heeft gediend als ambassadeur. Zijn kennis van het Duits, waar zijn vader altijd op heeft gehamerd, moet hierbij hebben geholpen. Verder is er weinig bekend over het wel-en-wee van Philip Stanhope. Het belang van deze brieven is echter niet van biografisch-historische aard. De belangrijkste vraag is steeds geweest in hoeverre de aanwijzingen van Lord Chesterfield ons nog iets kunnen zeggen. De brieven zouden onder andere kunnen hebben geholpen om een scherper beeld te krijgen van de waarde van *decorum* en het belang van talenkennis. Hoewel hij zich hier niet bewust van was, heeft Lord Chesterfield zich een positie verworven in een traditie, waarin de aristocratische mens een spiegel krijgt voorgehouden. Zulke spiegels beogen niet een theoretische beschouwing tot stand te brengen, maar dienen veeleer als aansporing in het leven van iedere lezer.

hij wil wellevend zijn naar anderen en goed gezelschap zijn in gesprekken. Hij weet dat hoogmoed gevaarlijk is en dat hij veel moet studeren om deze deugden te bezitten.

Met deze concluderende woorden open ik de weg voor de volgende kwestie. De bespreking van de aristocratische mens heb ik vooral gedaan aan de hand van bronnen waarin Athene en Rome centraal staan. Nu is het echter zo dat met deze twee bronnen niet recht wordt gedaan aan een ander fundament van het denken over de aristocratische mens. Het christendom heeft namelijk een niet te onderschatten invloed gehad op dit ideaal. Tussen de regels door heb ik in de vorige hoofdstukken een aantal keer verwezen naar de christelijke blik op enkele aspecten, maar deze heeft geen uitgebreide behandeling gekregen. Die behandeling volgt in de komende twee hoofdstukken. Kort gezegd lijkt het erop dat de klassiek aristocratische mens een nauwe verwantschap heeft met het christelijke mensideaal. Niettemin zijn er belangrijke verschillen dus de klassieke en christelijke traditie op dit punt.

Deze gedachte markeert niet alleen een belangrijk punt in dit boek, maar betreft een centrale kwestie in het denken over de westerse traditie. Hoe verhoudt het klassieke ideaalbeeld van de mens zich tot het christelijke? Ligt het ene in het verlengde van het andere, waardoor ze compatibel zijn? Of spreken ze elkaar fundamenteel tegen? Aan de hand van eerst Thomas a Kempis en daarna Erasmus wil ik op deze kwesties ingaan.